

DEMOKRATIKUS ÁLLAM, JÓLÉTI ÁLLAM: ÚJ TEÓRIÁK RÉGI TÉMÁKRÓL¹

Két, igencsak átfogó témával, a demokratikus államrendszerrel, valamint a jóléti állammal kapcsolatos szakirodalmi újdonságokról szeretnénk áttekintést adni. A két témakört összefűzi, hogy az állam létének, működésének alapjait vizsgálják, olyan kérdéseket mernek feltenni, melyek létező rendszereket, közkeletű „igazságokat” firtatnak. Olyan ez, mintha azt szeretnénk megismerni, milyen házban is lakunk, milyen annak homlokzata, alapzata, melyek hibái, félkész falai. Szükségünk van-e az államra egyáltalán? Hogyan függ össze ennek az államnak a szervezete a gazdasági jóléttel? Mit is jelent a demokrácia? Mit tegyen a jóléti állam? Mik a jóléti állam jellemzői? Ezekre és ezekhez hasonló kérdésekre keresnek választ a politika- és közgazdaságtudomány itt ismertetett kiemelkedő gondolkodói, köztük Mancur Olson, James Buchanan, Richard Musgrave, Anthony Atkinson és Gøsta Esping-Andersen és mások.

A demokratikus államról szóló teóriák

Miért létezik állam és nem inkább anarchia? *Olson* az állam létezésének kérdésére a gazdasági prosperitás szempontjából keres választ új könyvében – melynek címe *Power and Prosperity: Outgrowing Communist and Capitalist Dictatorships* –, valamint az ő munkája által ihletett és ő maga által szerkesztett kötet – a *Not-So-Dismal Science* – két fejezetében. *Olson* szerint a kormányzat kényszerítő hatalma nélkülözhetetlen elem az adandó válaszhoz. Összehasonlítást tesz két olyan állam között, melyek közül az egyikben kóbor banditák uralkodnak, és egy olyan közt, melyet tartósan egy bandita vezet, és arra jut, hogy az utóbbi lesz a virágzóbb, mivel az állandó banditának – még akkor is, ha mérhetetlenül önző – erős érdeke fűződik ahhoz, hogy az általa irányított nép össztársadalmi termékét gyarapítsa. Az adórátá csökkentése például, ha az adófizetési hajlandóság növekedésével jár, egyben az ő lehetőségeit is növeli a beszedett adó eltulajdonítására. Hasonlóképpen van ez a belső rend és bizonyos közösségi javak biztosításával is.

¹ A szerzők szeretnének köszönetet mondani Tóth István Györgynek, akitől e cikk megírásának ötlete származik, és Tardos Róbertnek: észrevételeiért és támogatásáért. A cikkben szereplő esetleges hibákért, hiányosságokért azonban kizárólag a szerzőket terheli felelősség. *Pieter Vanhuyse* emellett köszöni a Fund for Scientific Research (FWO), Flandria anyagi támogatását.

Lásd további részletekről *Pieter Vanhuyse* ezekről írott recenzióit: (*Olson és Kähkönen*) – *West European Politics*, 25 (1) Jan 2002, előkészületben; (*Goodin és Mitchell*) – *Political Studies*, June 2001, előkészületben; (*Przeworski, Stokes és Manin*) – *Representation*, June 2001, előkészületben; továbbá (*Olson*) – *West European Politics*, 24, (1), Jan. 2001, 235-236.; (*Buchanan és Musgrave*) – *Political Studies*, 49, (1) March 2001, 129-130.; (*Pierson és Castles*) – *Political Studies*, 49, (1), March 2001, 144.; (*Atkinson*) – *The Journal of European Social Policy*, 11, (1), March 2001, 86-88.; valamint *Esping-Andersen*ről: *Vanhuyse* 2001.

Az egyensúlyi helyzet kialakulása tehát egyaránt függ a megtermelt összes terméktől, valamint a beszedett adótól és a kínált közjóságtól. Addig a pontig fogja a hatalmon levő az adót csökkenteni, ahol az adócsökkentés miatti nyereségeit meghaladják veszteségei. Hasonlóképpen, addig költ majd egy dollárral többet közjavakra, amíg kiadása alatta marad az utolsó dollár révén létrejövő haszonnak. Egy sajátos „láthatatlan kéz” irányítja tehát az autokrata magatartását a társadalmi érdekek megfelelően. Az autokrácia tehát jobb, mint az anarchia. Kiterjeszthető-e ez az érvelés a demokratikus politikára?

A demokratikus többség Olson érvelése szerint lényegében annyiban tér el az autokratától, hogy a beszedett adó mellett megkapja a társadalom piaci jövedelmének egy jelentős részét is (pl. munkajövedelemként). Mivel ez fokozottabb érdekeltséget jelent neki a társadalom termelékenységében, várhatóan alacsonyabb adókat vet ki, és többet költ majd közösségi javakra, mint az autokrata. A demokrácia tehát – ha csak nem kerülnek egy erős kisebbségi érdek befolyása alá – jobban segíti a prosperitást, mint az autokrácia. Olson első fő tétele – továbbfejlesztve a *Nemzetek felemelkedése és bukása* (1982) című könyvének gondolatát – tehát az, hogy a prosperitás kulcsa abban rejlik, hogy a hatalmon lévők átfogó, semmint szűk körű társadalmi érdekeltséggel bírjanak.

Olson második fő tétele a kormányzat speciális, a gazdasági prosperitást segítő szerepéről szól. A „piacerősítő kormány” által biztosított törvény és rend, valamint egy független jogi rendszer kulcsfontosságúak ebben; ugyanis hiteles kötelezettségvállalás a biztonságos és függetlenül kikényszeríthető egyéni jogok miatt válik lehetségessé. E jogok lehetővé teszik a mégoly összetett tranzakciók nyereségességét is. Ezzel szemben azok a kormányok, melyek nem erősítik a piac szerepét, előbb-utóbb speciális érdekcsoportok uralma alá kerülnek. Az utóbbiaknak szűk a társadalmi érdekeltsége, és egyéni nyereségszerzésre törekednek a társadalmi jólét kárára.

A szovjet típusú társadalmakat például összehasonlításban eleinte magas növekedési ütem jellemezte. A *Power and Prosperity* szerint ez olyasfajta alokációs és adózási mechanizmusoknak volt köszönhető, melyeket csak egy diktátor engedhet meg magának. Ilyen volt például a progresszíven növekedő darabbér, mely létminimum alatti (a rendes munkaidőben elérhető) alapbérrel, valamint az extra jövedelmekre kivetett alacsony adóval párosult, összességében tehát erős túlmunkára ösztönzött. Ugyancsak Sztálin önértékét szolgálta a teljesítőképesség munkaversenyekkel történő fokozása. Eközben megengedhetett magának olyan gazdaságpolitikát is, ahol a fogyasztási javak termelésének tervszerűen alacsony szinten tartásával ért el rendkívüli megtakarítási és beruházási rátákat – és ennek következtében kiemelkedő gazdasági növekedési ütemet.

Kevésbé leleményesen folytatva ugyan, de Olson megkísérli megmagyarázni e társadalmak későbbi megmerevedésének okait is. A kevés számú állami nagyvállalat fokozottan képessé vált arra, hogy összejátsszon és a puha költségvetési korlát mellett járadékot szerezzen, ahelyett, hogy hatékonyan termelt volna. A gazdasági átmenet idején pedig éppen ezek a gazdaságtalan vállalatok voltak a legszervezettebbek bizonyos juttatások elnyerésére, megint csak az összjólét rovására. A gazdasági átmenetről szóló érvelést Olson a Szovjetunióra alapozza. Így gondolatmenetében az olyan állítások is, melyek szerint a magas átmeneti infláció oka elsősorban a deficit-finanszírozást szolgáló pénzkibocsátás, mely aztán a források elapadásával az állam

gazdasági csődjéhez, majd a kommunizmus bukásához vezettek, szükségszerűen korlátozott érvényességűek.

Miért csak oly kevés ország él bőségben, annak ellenére, hogy szinte mindenütt a piaci rendszer dominál? Olson hatalomról szóló elméletével megpróbál választ találni a világméretű szegénység súlyos problémájára is. Érvelését egy anekdotával kezdi, melyben egy közgazdász nem vesz fel az útról egy bankjegyet, úgy gondolkodva, hogy ha az valódi lenne, akkor azt már más eltette volna. Bírálja az ilyen coase-iánus gazdasági és politikai nézeteket, és úgy véli, az egyének önkéntes alkuja nem feltétlen eredményez hatékony végállapotot. Érvelése szerint a különböző országok egy főre eső jövedelmei közötti óriási különbséget nem lehet a termelőeszközök (föld, tőke és munka) különbségeivel megmagyarázni, azokkal a magyarázó változókkal, melyeket általában a közgazdászok használnak. A szerző széleskörű empirikus megfigyeléseket sorakoztat fel emellett. Például nem figyelhetünk meg a szegény országokba áramló óriási tőkemozgást, ahol pedig a megtérülés magasabb lenne. A különbségek magyarázatát tehát nem a termelési tényezők hiánya avagy bősége, hanem az állami politikák és intézmények minősége adja. A szegény országok így azért szegények, mert nincsenek olyan intézményeik, mely hatékonyan koordinálnák az egyének tevékenységeit, és ilyesfajta intézményrendszerek nem alakulnak ki automatikusan az egyének racionális cselekvéseinek összességéeként. Nagy számlák tehát igenis hevernek az út szélén.

A szovjet típusú rendszerekről és a tulajdonjogokról szóló érvelés veleje már jóval korábbi munkában is fellelhető, mint például Kornai Jánosnak a puha költségvetési korlátról szóló elméletében (Kornai 1980), valamint Douglass North neoklasszikus államelméletében (1981). Ettől eltérően a társadalmi érdekeltséggel kapcsolatos ötlet Olson sajátja. Ez az egyszerű, de mégis hatásos hipotézis lényeges vonzatokkal járhat a szakszervezeti szervezettség optimális szintjét, valamint a választási vagy az adórendszerek tervezését tekintve. Az érdekeltség gondolata újszerű megközelítést adhat az olyan hagyományos, a közösségi választások elméletének körébe tartozó koncepciókhoz, mint amelyik például a hatalmon lévőköt mint leviatán típusú adószedőket írja le.² Sajnos azonban a szerző csak egy intuitív kifejtő magyarázatot tesz közzé, miközben túlságosan is készségesen a formális modellek másutt leírt eredményeire hivatkozik (McGuire–Olson 1996).

Az állam kényszerítő ereje vagy a demokratikus hatalom ezen igazolása szerint tehát az állam azért létezik, mert növeli egy adott ország prosperitását, „megéri” államban élni. Ha ez így van, akkor milyen is az az állam, ahol leginkább „megéri” élni? Amint látni fogjuk, az erre a kérdésre adandó választ jelentősen befolyásolja, hogy miként vélekedünk az állam természetéről.

Buchanan és Musgrave könyvének fő célja, hogy ütköztesse a két szerző az állam szerepvállalásával kapcsolatos igencsak eltérő nézeteit. Buchanan meglehetősen ellenséges, a közösségi döntések elméletére (*public choice*) épülő szemlélete elsősorban a leviatán típusú állam megfékezését célozza. Musgrave optimistább, közösségi pénzügyi megközelítése annak megértésére törekszik, hogy hogyan is lehet az állam gazdasági beavatkozását javítani. Buchanan érvelése szerint az egyre növekvő kormányzati költségvetések demoralizálták a társadalmat, amire a gyógyírt az állam

² Lásd a későbbiekben Buchanan nézeteinek ismertetését.

visszaszorításában látja. Musgrave viszont úgy tekint az államra, mint a gazdasági externáliák problémája hatékony kezelésének eszközére, és úgy véli, a kormányzat terjeszkedése valójában a növekvő társadalmi igényekre adott válasz.³

Buchanan szerint a többségi alapú politizálás a kisebbségi érdekek elnyomásához vezet, továbbá olyan torzuláshoz, melyben a közvetlen transzferek előnyt élveznek a közösségi fogyasztási javakkal szemben. Vonakodva bár, de elismeri a többségi elv elfogadottságát, normatív erejét a közvéleményben, így arra összpontosít, hogyan is lehet eljárási és hatásköri korlátozásokkal csökkenteni az okozott kárt. Ugyanebben a szellemben szót emel a fiskális föderalizmus mellett, mely szerint alkalmas eszköz lehet a központi kormányzati hatalom ellenőrzésének és az esetleges kirívó helyi hatékonytalanságok elkerülésének. Ennek ellenvetésül Musgrave megjegyzi, hogy a fiskális versengés az adóalap eróziójához vezethet.

A könyv egyfajta eszmecsere formátumban készült, mely egyben erőssége és gyenge pontja is. A fontos témák jelentős száma meglehetősen általános tárgyalást tesz csak lehetővé, így kevés igazán új meglátásra derül fény. Az „előadás, majd kommentár” formátum viszont egyedülálló lehetőséget kínál az előadók eltérő pozitív és normatív nézeteinek összehasonlítására.

Az állam lehetséges és szükséges szerepvállalásának taglalásával szinte egyidejűleg vetődik fel a kérdés: hogyan is látja el az állam ezt a feladatát? Miként biztosítható az, hogy a végrehajtó hatalom a közakarat képviselője legyen? Mi történik akkor, ha ez nem érvényesül? E kérdések már a demokratikus államrend működését firtatják, azét az államformáét, mely sokak szerint már a jelen domináns politikai rendszerét jelenti.

Az Adam Przeworski, Susan C. Stokes és Bernard Manin által szerkesztett kötet – *Democracy, Accountability, and Representation* – 11. részben elméleti, részben empirikus írás gyűjteménye a demokratikus számonkérhetőség és képviselet témájáról. A szerzők szerint a demokrácia lényegében a kormányzás egyik lehetséges formája, de nem annak alternatívája. Szerves velejárója a megbízó–ügynök kapcsolat sajátossága, azaz, hogy a polgárok mint megbízók meglehetősen széleskörű jogosítvánnyal ruházzák fel képviselőiket, ügynökeiket arra, hogy korlátozzák őket. A képviselet fő kérdése ezután az, hogy miért is cselekednének ekkora hatalommal felruházott vezetők a polgárok legjobb érdekei szerint. A könyv első része a választásoknak a képviselet elősegítésében játszott szerepével foglalkozik. A második pedig a kormányzat, a parlament és a bürokrácia közötti egyensúlyról és az ellenőrző mechanizmusokról szól.

³ Nagy-Britanniáról készült attitűdvizsgálatok szerint az emberek magasabb jóléti kiadásokat szeretnének, amiért hajlandóak is többet fizetni. A valódi kérdés azonban, hogy mennyivel. Sokak szerint a Munkáspárt sikeres 1997-es hatalomátvételének kulcsa abban rejlett, hogy felismerte, mik a tényleges lakossági preferenciák, és sikeresen hitette el, hogy nem menne „túl messze” (Hills–Lelkes 1999).

A jóléti állammal kapcsolatos társadalmi elvárásokról Magyarországon is élénk vita folyt az elmúlt években. Kornai János, Csontos László, Tóth István György és Ferge Zsuzsa részvételével. Kornai álláspontja szerint ugyanis az állampolgári igényeket alapvetően befolyásolja az adótudatosság szintje, azaz hogy az emberek mennyire vannak tisztában az egyes állami szolgáltatások adóáráival. Ferge Zsuzsa kétségbe vonta ezt a feltételezést, úgy vélekedve, hogy nincs lényeges összefüggés a jóléti preferenciák és az adótudatosság között. Kornai mellé csatlakozva a problémakör feltérképezésére született Csontos–Kornai–Tóth (1996) kutatása, majd ennek későbbi továbbfejlesztése (Janky–Tóth 1999).

Manin, Przeworski és Stokes két fő mechanizmust neveznek meg, melyek indokolhatják a választások képviseleti jelentőségét. Egyrészt a választások ösztönözhetik a kormányt, hogy kövessék a választóktól kapott jelzéseket, azaz hogy „válaszképes” legyen. Másrészt szolgálhatnak a rossz teljesítmény büntetésére, így már előzetesen kényszeríthetik a kormányt arra, hogy „számonkérhető” legyen. Jelentősen összezavarja azonban ezt a képet az aszimmetrikus információ problémája, a kormány rendszerint ugyanis lényegesen többet tud a dolgok állásáról hivatali ideje alatt, mint a szavazók. Ez megnehezíti a választók számára annak eldöntését, hogy vajon a kormány megtesz-e minden tőle telhetőt az ő képviseletük érdekében avagy sem. Így tehát a kormány lehet ugyan válaszképes vagy számonkérhető, de ezzel egyidejűleg mégsem jó képviselő. Az általános üzenet tehát meglehetősen borús: a választások a képviselet elősegítésének meglehetősen tökéletlen eszközei. „A szavazók... olykor újjáválasztanak majd olyan politikusokat, akik nem tettek meg mindent, amit tehettek volna, és máskor leváltanak olyan kormányokat, akik mindent megtektek, ami csak megvalósítható volt...” (13. o)

Az empirikus tanulmányok többsége megerősíti ezt a borús képet. José Antonio Cheibub és Przeworski 135 országot és összesen 4060 évet magába foglaló regressziós elemzésükben arra jutnak, hogy a kormányfők egyszerűen nem számonkérhetőek a gazdasági eredményekért. Stokes megállapítja, hogy 44-ből 11 esetben a latin-amerikai elnökválasztások után a nyertes megszegte ígéretét, és szigorúbb intézkedéseket hozott. José María Maravall számos, a spanyol Gonzalez-kormány által alkalmazott mechanizmust ír le, melyek arra szolgáltak, hogy elrejtse tetteiket a közvélemény elől.

Az első rész visszatérő érvelése, hogy szükség lenne a képviselői kormányzat intézményi szerkezetének alaposabb tanulmányozására. Mégis a kormányzat szerkezetéről és számonkérhetőségéről szóló második rész lényegesen rövidebb, és nem kínál jelentős előrejutást. Összefoglalva tehát, a könyv írásai – azáltal is, hogy egy-egy terminológiát használnak olyan közös értékek, mint a számonkérhetőség és a képviselet értelmezésének és jelentőségének mélyebb feltárására – magas színvonalú hozzájárulást jelentenek a demokrácia elméletéhez.

Teóriák a jóléti államról

Mit tegyen a jóléti állam? Hogyan alakult ki, melyek létének fő jellemzői és merre halad? Mind a *Christopher Pierson* és *Francis G. Castles*, mind pedig a *Robert E. Goodin* és *Deborah C. Mitchell* által szerkesztett összeállítások meglehetősen széles perspektívájú bevezetőt kínálnak a jóléti állammal kapcsolatos történelmi vélekedésekbe és aktuális vitákba. Mindkettőben fellelhetők az olyan klasszikusok írásai, mint Asa Briggs, Richard Titmuss és T. H. Marshall, és olyan baloldali szerzők, mint Walter Korpi és Claus Offe. A szerkesztőpárok egyaránt fontosnak ítélték meg Gøsta Esping-Andersen jóléti rezsimekről szóló hármas tipológiájának⁴ szerepeltetését, mely a kapcsolódó szakirodalommal és kritikákkal együtt jelentős súlyt kapott. A jóléti állam visszaszorításának témáját és Paul Piersonnak erről írott politikai tanulmányát (1996) ugyancsak mindkét kötetben megtalálhatjuk.

⁴ Lásd később ennek ismertetését.

Lényeges különbség a *The Welfare State Reader* és a *The Foundations of the Welfare State* között a két kötet nyilvánvaló célkitűzése, és ebből fakadóan az egyes írások közlésének módja. Míg az előbbi, könnyen forgatható kézikönyvként az eredeti cikkeket, tanulmányokat töredékeiben teszi közzé, az utóbbi szó szerint is nehéz súlyú tudományos referenciagyűjteményként a mintegy hetven írás teljes szövegét közli. A végeredmény egy könnyen kézbevehető egyetemi bevezető jellegű tanácskönyv, illetve egy igényes és igencsak terjedelmes gyűjtemény kutatóknak.

A *The Welfare State Reader* elsőként meglehetősen kiegyensúlyozottan taglalja a jóléti állam szerepvállalásával összefüggő normatív megközelítéseket. A már említett „klasszikus” írások és „baloldali nézőpontok” mellett megtalálhatók itt „jobboldali válaszok” és „feminizmus” is, az írások kiválasztása pedig szinte kifogástalanul tűnik. A kötet talán legnagyobb erénye azonban a polemizáló bemutatásmód, mely gyakran ütköztet hagyományos álláspontokat kevésbé ismert ellentétes nézettekkel. A jóléti rendszerekkel kapcsolatos vitákról szóló részben például a nyugdíj-reformmal kapcsolatos rendkívül befolyásos világbanki jelentést (melyet Estelle James összefoglalásában olvashatunk) Beattie és McGillivray alapos kritikája követi. Talán a könyv egyik legkiemelkedőbb vitája az, melyben Paul Piersonnak a jólét visszaszorításának új politikájáról szóló kihívó cikkét remekül kiegészíti Richard Clayton és Jonas Pontusson hasonlóképpen provokatív bírálata.

A jólét jövőjéről szóló befejező rész kevésbé látszik alaposnak. Will Hutton, Kirk Mann és Anthony Giddens tanulmányai inkább zsunaliszta, mintsem akadémiai stílusú érveléseknek tűnnek, és kérdéses az is, mennyi ideig lesznek majd időszerűek. Általánosságban, a könyv szemelvényei gyakorta túl rövidek. Még az olyan remek szerzők szerepeltetésének, mint például Philippe van Parijs és Fritz Scharpf, felfedezése miatt érzett lelkesedést is visszaveti írásaik kurta terjedelme, hiszen ezek alig tesznek ki négy, illetve két teljes oldalt. Összességében azonban a szerzők sikeres gondolatébresztő áttekintést tudnak adni a legfontosabb vitákról.

A *The Foundations of the Welfare State* három kötete világos szerkezetet követ. Az első a jóléti állam növekedését és hanyatlását és a jóléti politikák eszközeit tárgyalja. A második rész jelentős részt szentel a brit jóléti állam történetének (kezdve az 1601-es szegénységi törvény közlésével). Ezt követik a világ más rendszerei, kezdve a liberális, a szociáldemokrata és a korporatista típusú jóléti rezsimekkel, valamint az e tipológiába nem sorolható egyéb rendszerekkel. Magyarország, véleményünk szerint helyesen, ez utóbbi kategóriában kapott helyett Kornai János írásával (1992). A harmadik kötet főbb témakörei a jóléti állam terjeszkedése, ennek céljai és eredményei, majd visszahúzódása és végül lehetséges újjászületése. Ezek között található például Peter Townsend és David Piachaud vitája a relatív depriváció mérésének objektivitásáról, valamint egy-egy kitűnő elméleti, illetve empirikus tanulmány az ellenőrző:ző hatásokról, Sheldon Danziger, Robert Haveman és Robert Plotnick, valamint Anthony Atkinson tollából.

A kiválasztott cikkeket itt is, mint minden gyűjteményben, elkerülhetetlenül meghatározza a szerkesztők személyes véleménye, valamint a kötet szerkezete. Véleményünk szerint jelentős elméleti gondolkodók – mint például Korpi és Offe – nem legfontosabb műveikkel kaptak helyet, különös módon hiányzik például Friedrich Hayek és Nicholas Barr is, egyes nézetek pedig nincsenek jelentőségüknek megfelelően képviseltetve (pl. a formális politikai gazdaságtan). De ezek csak kisebb hiá-

nyosságok, melyekért bőségesen kárpótol az olyan, kevésbé ismert írások szerepeltetése, mint például Lord Keynes 1943-as könyvelő stílusú védőbeszéde a Beveridge terv oldalán, Tocqueville dörgedelmes kritikája 1835-ből a szegénységi támogatásokhoz való jogról, és Jonathan Swift húsbavágóan satirikus javaslata arról, hogy a szegény gyerekekkel való törődés társadalmi terheinek enyhítése céljából árusítani kellene őket – asztali éteknek. Összességében a *The Foundations of the Welfare State* szerkesztői mesteri gyűjteményt hoztak össze, mely kétségtelenül alapvető referenciaforrás lesz kutatóknak és oktatóknak egyaránt.

A mindkét gyűjteményben szereplő, már említett Pierson-írás (1996) csak egy a jóléti állam visszaszorításáról szóló érvelések sorában; számos politikus, politikacsináló és elméleti közgazdász fogalmazta meg különböző formában azt, hogy erre szükség van a gazdasági teljesítőképesség javítása céljából. *Anthony Atkinson* könyve – a *The Economic Consequences of Rolling Back the Welfare State* – a jóléti államot ért közgazdasági vádakra kíván válaszolni, mégpedig igényes elméleti közgazdasági módszertannal. A szerző előláróban megjegyzi, hogy a legtöbb bíráló hajlamos elfeledkezni arról, hogy a jóléti programokat valójában bizonyos társadalmi célok megvalósítása érdekében indították el. Mindazonáltal e könyvében Atkinson a kritikákat az azok által kijelölt területen fogadja, úgy, hogy teljes egészében a jóléti programok költség oldalára összpontosít.

Elsőként Atkinson a vita tárgyát szeretné tisztázni azzal, hogy különbséget tesz a „szint hipotézis” (a jóléti állam csökkenti a GDP szintjét) és a „növekedési ráta hipotézis” (csökkenti a GDP növekedési ütemét) között. A könyv hátralevő részében a szint és növekedési ráta hipotéziseket a munkanélküliségi támogatások, illetve a nyugdíjprogramok elméleti modelljeinek segítségével elemzi. A növekedési ráta hipotézisre vonatkozóan Atkinson arra jut, hogy a felosztó-kirovó alapú nyugdíjrendszerek valóban kiszoríthatják az egyéni megtakarítások más formáit. Szükséges azonban tisztán látni a választási lehetőségeket. Ha a felosztó-kirovó rendszereket felváltja egy jövedelemteszten alapuló biztonsági háló, akkor ez megtakarítási csapdát okozhat, ahol a lakosság egy részének nem fűződik érdeke ahhoz, hogy öreg napjaira megtakarítson, ami „éppen azt a fajta függőségi viszonyt teremtheti meg, amit a jóléti állam kritikusai helytelenítenek” (161. o.). Másrészről pedig, ha ezt egy tőkefedezeti magánnyugdíjrendszer váltja fel, akkor a tőkepiac jellege változhat meg jelentősen, például azért, mert a nyugdíjalapok kezelői rövidlátóak befektetési döntéseikben.

A „szint hipotézis” kapcsán Atkinson úgy érvel, hogy a nyilvános vita gyakran figyelmen kívül hagyja azt, hogy az adók egyrészt csökkenthetik a kibocsátást, másrészt torzíthatják a munkaerőpiac működését. Amint azonban figyelembe vesszük a munkanélküliségi biztosítással fedezett foglalkoztatás vonzerejének általános egyensúlyi hatását, a juttatások csökkentésének hatása kevésbé tűnik olyan egyértelműnek, mint a jóléti rendszer kritikusai állítják. Emellett a közgazdasági modellek általában nem veszik figyelembe a valóságban létező munkanélküliségi biztosítások intézményi jellegzetességeit. Például mindenütt számos feltétel korlátozza a támogatás összegét és jogosultsági körét. Atkinson ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy „...visszásnak tűnik számomra a juttatás feltételeinek figyelmen kívül hagyása, hiszen ezeket a feltételeket éppen a közgazdászok által leggyakrabban felhozott azon ellenvetés kiküszöbölésére tervezik, hogy a munkanélküliségi támogatások gátolják a munkába állást” (89. o.). A szerző alternatív modellje szerinti szegmentált munka-

erőpiac jól mutatja, hogy a támogatáscsökkentéseknek lehetnek az általános várakozásokkal ellentétes következményei is.

Végül Atkinson a munkanélküliségi biztosítás eltérő politikai gazdaságtani magyarázatait vizsgálja. Érvélese szerint a jóléti kiadások visszaszorítása tükrözheti a szavazók preferenciáinak akár exogén módosulását (pl. a politikai ideológia szolidaritáscsökkentő elmozdulása eredményeként), akár endogén változását (pl. mert a munkanélküliség növekedése folytán a korábbi „esélyt” felváltja a bizonyosság). Közvéleményformálók, például gazdasági szakértők is előidézhetik az egyensúlyi helyzet eltolódását, mégpedig úgy, hogy riadalmat keltenek a jóléti állam pénzügyi fenntarthatóságát illetően. Politikai pangás és érdekcsoportok nyomásgyakorlása is befolyásolhatja a jóléti rendszer eredményességét.

A *The Economic Consequences of Rolling Back the Welfare State* című könyv kétségtelenül az utóbbi évek egyik legalaposabb hozzájárulása a jóléti államról szóló elméleti vitához. A mű elméleti közgazdász szerzője, aki óvatosan elkerüli határozott végkövetkeztetések megfogalmazását, több okból is értékes hozzájárulást készített. A könyv alaposan elmélyed a jóléti államok analitikai és intézményes részleteibe, így ezáltal nagyban hozzájárul ahhoz, hogy valóságghűbb, így egyben kifinomultabb tudásunk legyen gazdasági következményeiről.

A jóléti állam tevékenységének hatásait egy meglehetősen eltérő nézőpontból vizsgálja Esping-Andersen. Először is kiszélesíti vizsgálódásának körét: a jóléti államot a munkaerőpiacal és a családdal való összefüggésben tárgyalja. Módszertana pedig leginkább empirikus szociológiai, semmint közgazdaságtani. Gondolatmenetének kiindulópontja a jóléti állam legújabb kori válsága. A globalizálódó világ gazdaság, az előregedő népesség és a családok instabilitásának problémái nem közvetlenül a jóléti állam tevékenységének következményei, de alapvetően meghatározzák annak mozgásterét. E problémák közül az utóbbi szorosan összefügg a család intézményével, melyet Esping-Andersen új könyvének központi elemévé tesz, sőt egyenesen azt állítja, hogy ez a „posztindusztriális” válság megoldásának alfája és ómegája. Ezzel lényegében kihúzza korábbi kritikusainak lába alól a talajt, sajátjává téve ellenvetésük velejét. Egyidejűleg azonban nagyjában-egészében meg is tartja az előző művéből, a *Three Worlds of Welfare Capitalism*-ből jól ismert hármastipológiáját.

Tipológiájának alapja az úgynevezett jóléti rezsim, mely a szerző saját terminológiája, és a jóléti állam, a család és a munkaerőpiac együttesére utal. Esping-Andersen szerint a jóléti államok a társadalom tágabb, demokratikus kapitalista rendszerébe illeszkednek, így egymástól minőségileg különböznek aszerint, hogy hogyan és hogy milyen mértékben biztosítanak polgáraiknak szociális jogokat. Kulcsfogalom ennek megértéséhez az „árutlanítás” (*de-commodification*), azaz hogy a jóléti rendszer az embereknek milyen életszínvonalat garantál, függetlenül munkaerő-piaci részvételüktől. E szempontrendszer alapján arra a következtetésre jut, hogy az egyes országok három fő típusba sorolhatók: a neoliberális (angolszász), a szociáldemokrata (északi államok) és a konzervatív-korporatista „világba” (kontinentális Európa).

A liberális rezsim – melynek egy példája az Egyesült Államok – alapja a rugalmas és nem szabályozott piac és a korlátozott munkaerő-védelem. Sikeresen teremt munkahelyet, így elkerüli a hosszú távú munkanélküliségi csapdát. A középosztálybeli családok viszonylag olcsón juthatnak hozzá háztartási szolgáltatásokhoz, nem azért, mert jóléti támogatásokat kapnak, hanem mert a piaci árak alacsonyak. E

megoldás hátulütője azonban az elkerülhetetlenül velejáró magas bér- és jövedelem-egyenlőtlenség. A legtöbb álláshely a szolgáltatási szektorban van, amire jellemző a nagy részarányú képzetlen munkaerő. Ez számos itt dolgozó számára csapdahelyzetet jelent, alacsony képzettséggel és alacsony bérrel. Emellett a gyér jóléti támogatások miatt magas az olyan veszélyeztetett csoportok szegénységi kockázata, mint például az egyedülálló szülőké.

A konzervatív rezsim – mint például Németország – a munkaerőpiacon belül állók érdekeit segíti, azaz főként a magasán képzett és jól fizetett férfi dolgozókat, míg eközben a kívülállók részvételének csökkentésére törekszik. Képzetlen fiatalok így arra kényszerülnek, hogy védelem és szabályozás nélküli munkákat vállaljanak, vagy a munkanélküliségi ellátásra hagyatkozzanak. Az idősebb munkások munkavállalását korengedményes nyugdíjazással igyekeznek csökkenteni, és a nők karrierlehetőségei is korlátozottak. Ez a rezsim, különösképpen Dél-Európában, „család-központú” is, mégpedig abban az értelemben, hogy maximális családi kötelezettséget ró a nőkre. Például a gyermekmegőrzés magas nettó (adó és támogatás utáni) ára szinte elérhetetlenül költségessé teszi e tevékenység piacra háritását. Ennek következménye az alacsony termékenységi szint, ami különösen problematikus az alacsony munkaerő-piaci részvételi arányra és az öregedő népességre való tekintettel.

A fent leírt két típustól eltérően a szociáldemokrata rezsim a jóléti állam prioritásainak átalakításával adott választ az új keletű társadalmi kockázatokra. Kulcsfontosságú gondolat itt a „függetlenség a családtól” (*de-familialization*), mely szerint az állam igyekszik a nők családtól való gazdasági függetlenségét maximalizálni, például kiterjedt napközbeni gyermekfelügyeleti szolgáltatásokkal, azzal, hogy mindezt alacsony áron biztosítja, és úgy, hogy serkenti a női munkavállalást a közszolgálati szféra és aktív munkaerő-piaci programok révén. E stratégia rövid távon igencsak költséges lehet, mivel e jóléti politikák haszonélvezőinek termelékenysége minden bizonnyal nem túl nagy. Hosszú távon azonban hasznot hozhat; azzal, hogy képessé teszi a nőket arra, hogy kilépjenek az otthon és munka közötti választás nehéz dilemmájából, csökkenti a hosszú távú támogatásfüggőséget, bátorítja a gyermekvállalást és szélesíti az adóalapot. Emellett az egyedülálló szülők szegénysége a másik két rezsimmel összehasonlítva rendkívül alacsony.

Esping-Andersen gondolatmenetét azzal zárja, hogy a szociáldemokrata rendszer van a legjobban felfegyverezve a posztindusztriális társadalom új veszélyeivel való szembenézésre, de a teljes értékű megoldást egy ezen túlmutató modell kínálhatja. Ennek két fő célkitűzése a rugalmas munkaerőpiac megteremtése és a termékenység növelése. Ehhez szükség van állami gondoskodásra az átmeneti munkaerő-piaci nehézségek idején, (át)képzési programokra, a nők családtól való függetlenségének megteremtésére, az erőforrások átcsoportosítására az idősebbektől a fiatalok felé.

A szerző érvelésében nem marad meg pusztán e három típus ismertetésénél. Megemlékezik emellett a szakirodalomban előző munkájára válaszként kidolgozott egyéb csoportosításokról, mint például a mediterrán, az antipódiai és a kelet-ázsiai jóléti rezsim. A közép-kelet-európai országok szempontjából különösen érdekes az a tény, hogy a szerző elismeri, hogy e tipologizálás szükségszerűen statikus, így nem alkalmas jelentős időbeli változások leírására – és ő maga sem kísérletezik ilyesmi-

vel.⁵ Ezzel mintegy kihúzza a talajt az átalakuló jóléti rendszerek spekulatív besorolási kísérletei alól (pl. Bob Deacon 1992). Felróható azonban Esping-Andersennek, hogy ezt a statikus tipológiája és az átalakuló kelet-európai régió közötti „összeférhetetlenséget” meg sem említi. Így az 1999-es publikálási időpont ellenére egyáltalán nem utal az eltelt évtized talán legjelentősebb, több tucatnyi országot érintő társadalmi átalakulására.

A kelet- és közép-európai jóléti rezsimeknek a tipológiába illesztése több szempontból is problematikus véleményünk szerint.⁶ Elsőként, mint már említettük, azért, mert Esping-Andersen tipológiája módszertanilag statikus, egy időpontbeli adatokra épül. Másodsorban, ezen adatok összehasonlítására alapozza rendszertanát. E rendszerbe utólag beilleszteni egy újabb államot problematikus az eredeti – 1980-as adatokra épülő – számítások elvégzése nélkül.⁷ Így arra hivatkozni, hogy Magyarország egy országcsoportba tartozik például a szerző által liberálisnak besorolt államokkal, megalapozatlan. Az olyan általánosító kategóriák pedig, mint például a „konzervatív-liberális” (Tóth 1994: 329, Ferge 1992: 220⁸) vagy a „posztkommunista konzervatív korporatista” (Deacon 1992) éppen az eredeti tipológia legfőbb erényét, lényegmegragadó jellegét veszítik el, s vajmi kevés jelentéstartalommal bírnak az eredeti tipológia szempontjából.

A *Social Foundations* empirikus része súlyos hiányosságokat mutat. A könyv velejét adó rezsimtipológia lényegében nem más, mint az előző művéből ismert végeredmények reprodukciója. Az eredmények tehát 1980-as adatokon alapulnak, figyelmen kívül hagyva az azóta lezajlott változásokat. A szerző, bár önmaga is elismeri egyes államok alapvető értékváltozásait – utal Svédország szociáldemokráciától való eltávolodására (80. o.), Nagy-Britannia fokozódó liberalizálódására (86. o.) –, nem kevés önellentmondásba keveredve e fejlemények vizsgálatát teljességgel elmulasztja, és pusztán megismétli korábbi, elavult, 1980-as eredményeinek bemutatását. Elnagyoltnak tűnik a jelenlegi helyzet kialakulásának politikai gazdaságtani háttéréről adott elemzése is.⁹

A család új dimenziójának vizsgálata sem problémamentes a csoportosító módszertan szempontjából. A szerző állítása szerint a családi dimenzió nem módosítja a rezsimek létező hármas tagozódását, azonban ennek tesztelése meglehetősen hiányos. Egyetlen alternatív hipotézist tesztel, azt, hogy vajon a konzervatív rezsimet

⁵ Korábbi művében, ahol a kelet-közép-európai átalakuló jóléti rendszereket vizsgálja, arra a következtetésre jut, hogy azok egy tág értelemben vett liberális utat követnek (1996). Így tehát itt is elkerüli a saját hármas tipológiájára való utalást.

⁶ E megközelítésnek a magyar jóléti rendszerre való alkalmazhatóságáról, illetve ennek problémáiról lásd Lelkes (2000).

⁷ Bob Deacon a régió számos átalakuló jóléti rendszerének besorolására vállalkozik (1992: 179–183). Kiegészítve Esping-Andersen szempontrendszerét, két további „változót” vezet be, az „1989-es forradalmi folyamat jellege” és a „nemzetközi befolyás és társadalmi tanulás” elnevezésekkel. Rendszerezni azonban anélkül próbál, hogy használna az eredeti módszertant, vagy hogy akárcsak tisztázná az egyes magyarázó tényezők szerepét. Például nem világos, hogy a forradalmi folyamat jellege hogyan befolyásolja a jóléti rendszerek fejlődési kilátásait. Így nem igazán érthető, hogyan is lesz Magyarország besorolása „liberális kapitalista” (181. o.).

⁸ Ferge szó szerint nem használja ezt a kifejezést, hanem a konzervatív és a liberális rendszer hívei között létrejövő koalícióról beszél.

⁹ E kérdésről alaposabb elemzést ad például a nyugati jóléti rendszerekre vonatkozóan Paul Pierson (1996), a közép-európai átalakuló rendszereket illetően pedig Pieter Vanhuysse (2000).

szükséges-e megbontani egy „mediterrán típus” leválasztásával.¹⁰ Elégtelen a kódolásról, mérésről közzétett információ, mely megnehezíti a számítások esetleges reprodukálását.¹¹ Előfordul például, hogy egy adatsorra pusztán mint a „nyolcvanas évek”-ből származó adatokra utal. A „családtól való függetlenségi mutató”-t különböző időpontból származó adatok összesítésével hozza létre (egy évtizedes szóródással), melyet ráadásul egy modellben használ más, jóval korábbi (1980-as) mutatókkal (5.3. táblázat, 84. o.). Emellett elméletének sarokkövéről, a háztartásról úgy ír, hogy nem veszi közelebből szemügyre annak számos eltérő létező formáját. A módszertan tehát elméletileg nem kellően megalapozott modellekre épít, melyek hiányosak, és módszertani hibák tarkítják őket.

Összességében tehát Esping-Andersen fő érdeme, hogy egy számos jelenséget, intézményi részletet magában foglaló szintetizáló történetet hoz létre. A *Social Foundations* lényegében tehát a *The Three Worlds* érvelésének egy időszere továbbfejlesztése, hangsúlyt fektetve a posztindusztriális gazdaságok meghatározó elemének, a háztartásnak a szerepére. Esping-Andersen empirikus szociológiájának fő hiányossága azonban, hogy adós marad az érvelést alátámasztó módszertani alapossággal.¹²

Valamennyi mű közös tulajdonsága, hogy törvényszerűségek megragadására törekednek, egyrészt ismétlődő társadalmi jelenségek vizsgálatával, másrészt ezek lényegre törő modellezésével. Az előforduló leíró jellegű részek, az intézményes sajátosságok ismertetése pedig kétségtelenül alárendelődnek e célnak. Éppen ez teszi e könyveket érdekes társadalomtudományi olvasmánnyá.

Irodalom

- Atkinson, Anthony B. 1999. *The Economic Consequences of Rolling Back the Welfare State*. London: The MIT Press
- Buchanan, James M.–Richard A. Musgrave 2000. *Public Finance and Public Choice: Two Contrasting Visions of the State*. Cambridge, Mass.–London: The MIT Press
- Csontos László–Kornai János–Tóth István György 1996. Az állampolgár, az adók és a jóléti rendszer reformja. Egy kérdőíves felmérés tanulságai. *Századvég*: (2), 3–28.
- Deacon, Bob 1992. The Future of Social Policy in Eastern Europe. In: Bob Deacon (ed.) *The New Eastern Europe*. London: Sage, 167–191.
- Esping-Andersen, Gosta 1994. *Welfare States and the Economy*. In N. Smelser–R. Swedberg (eds.) *The Handbook of Economic Sociology*, 711–732.
- (ed.) 1996. *Welfare States in Transition*. London: Sage
- 1999. *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press

¹⁰ A regressziós modell pedig „a családnak nyújtott állami jóléti szolgáltatások szintje” magyarázó változó leírására az ország *dummy* mellett pusztán egyetlen magyarázó változót tartalmaz („női munkavállalási ráta”), ami meglehetősen leegyszerűsítésnek tűnik ilyen komplex jelenségek vizsgálatára (93. o.). Másutt is előfordul, hogy egyszerű kétváltozós regressziót használ, például a termékenységi szintet a női munkavállalással mint egyetlen magyarázó változóval próbálja leírni, lineáris kapcsolatot feltételezve (68. o.).

¹¹ Előző könyvével kapcsolatban is felmerült az a kritika, hogy a szerző nem teszi közzé kellő részletességgel módszertanát, így nem biztosít lehetőséget számításainak reprodukálására, tesztelésére Lelkes (2000).

¹² Lásd a korábban tárgyalt Atkinson-művet (1999), valamint Esping-Andersen egyéb munkáit, például Esping-Andersen (1994, 1996).

Ferge, Zsuzsa 1992. Social Policy Regimes and Social Structural Hypotheses about the Prospects of Social Policy in Central and Eastern-Europe. In: Ferge, Zs.–J. E. Kolberg (eds.) *Social Policy in a Changing Europe*. Frankfurt am Main: Westview Press, 201–222.

– 1996. Az állam dolgáról – Eötvössel szólva. *Kritika*: (3), 3–6.

Goodin, Robert E.–Deborah C. Mitchell (eds.) 2000. *The Foundations of the Welfare State*, Vols I–III. Cheltenham: Edward Elgar Publishers

Hills, John–Lelkes Orsolya 1999. Social Security, Selective Universalism and Patchwork Redistribution. In: R. Jowell–J. Curtice–A. Park–K. Thomson (eds.) *British Social Attitudes: 16th Report*. Aldershot: Ashgate, 1–22.

Janky Béla–Tóth István György (szerk.) 1999. *Adódatosság, fiskális illúziók és az egészségbiztosítás reformjával kapcsolatos vélemények*. Budapest: Társi

Kornai János 1980. *Economics of Shortage*. Amsterdam: North-Holland.

– 1992. The postsocialist transition and the state: reflections in the light of Hungarian fiscal problems. *American Economic Review*, 82: (2), May 1–21.

– 1996. Az állampolgár és az állam: a jóléti rendszer reformja. *Mozgó Világ*: (2), 33–45.

Lelkes Orsolya 2000. A great leap towards liberalism? The Hungarian welfare state. *International Journal of Social Welfare*, 9: 92–102.

McGuire, Martin C.–Mancur Olson 1996. The economics of autocracy and majority rule: the invisible hand and the use of force. *Journal of Economic Literature*, 34: 72–96.

North, Douglass C. 1981. *Structure and Change in Economic History*. New York: W. W. Norton

Olson, Mancur 1982. *The rise and decline of nations: economic growth, stagflation, and social rigidities*. New Haven; London: Yale University Press.

– 2000. *Power and Prosperity: Outgrowing Communist and Capitalist Dictatorships*. New York: Basic Books

Olson, Mancur–S. Kähkönen (eds.) 2000. *A Not-So-Dismal Science: A Broader View of Economics and Societies*. Oxford: Oxford University Press

Pierson, Christopher–Francis G. Castles (eds.) 2000. *The Welfare State Reader*. Cambridge: Polity Press

Pierson, Paul 1996a. The New Politics of the Welfare State. In: Christopher Pierson–Francis G. Castles (eds.). 2000. 309–319.

– 1996b. The New Politics of the Welfare State. In: Robert E. Goodin–Deborah C. Mitchell (eds.). 2000. 248–261.

Przeworski, Adam–Susan C. Stokes–Bernard Manin (eds.) 1999. *Democracy, Accountability, and Representation*. Cambridge: Cambridge University Press

Tóth, István György 1994. A jóléti rendszer az átmenet időszakában. *Közgazdasági Szemle*: (3), 313–340.

Vanhuysse, Pieter 2000. *Divide and muddle: the positional logic of post-socialist welfare*. London: London School of Economics (Kézirat)

– 2001. The household economy and contemporary worlds of welfare: Gösta Esping-Andersen's Social Foundations of Postindustrial Economies. *Government and Opposition*, 36: (1), 128–131.